

Suomen neitosen laulu.

Jos mun tuttuoni tulisi,
 Ennen nähtäni näküisi,
 Sille suuta suikkajaisin,
 Jospa suu suden veressä;
 Sille kättä käppäjäisin,
 Jospa käärme kämmenpäässä.
 Olisko tuuli mielellisnä,
 Ahjainen kielellisnä:
 Sanan toisi, sanan veisi,
 Sanan tiian liikuttaisi,
 Kahden kaunihin välillä.
 Ennen heitän herkkuruuat,
 Päistit pappilan unohtan,
 Ennen kun heitän herttaseni,
 Kesän kestyttääni,
 Talven tairuteltuani.

Soomlase tütriko Laul.

Kui mo armakene tulles,
Töbrakese ma saas näтта,
Täitsekörd ma suud täll annas,
Olles ta su ka soelt puurtu;
Kümmekörd ma kät täll lapsas,
Olles ka süg ta peo peffan.
Tunnes tuul, mes miina mõtle,
Möistas ta, mes söbber sövvar,
Tuul sis kannas sinna, tänna,
Katte armastaja sõna,
Nink es salgas ütteenust.
Ma es maitsas makkust marja,
Ma es putlus pappi pradi,
Kui mo silm saas tedda näтта,
Kedda survel peigus peije,
Kige talve hõlman hoije.

(Übers. von Pastor C. G. Reinhalt)

*Parempi syntymättä.
Kalevala, Elias Lönnrot ja
käsitteitä perheestä*

Niina Hämäläinen

1800-luvun suuri teema porvarillisessa julkisuudessa oli perhe. Yhteiskunnallisessa keskustelussa perhettä määriteltiin emotionaalisesta näkökulmasta. Moderni käsitys perheestä ja kodista korosti perheenjäsenten välisiä tunnesuhteita ja jäsenten yksilöllisyyttä. Avioliitto haluttiin nähdä puolisoitten vapaaehtoisena valintana ja tunteiden liittona, jossa vallitsee siveellinen perhe-elämä. Kyse oli uuden keskiluokan ihanteista, jotka kritisoivat kirkon vakiintuneita näkemyksiä avioliitosta sekä säätyläispiireissä vallitsevaa kevytmielistä suhtautumista avioliittoon ja sen tuomiin velvollisuuksiin. Naisen rooli perheessä nähtiin kodin piirin sisäpuolella ennen kaikkea äitinä, jonka tehtävänä oli kasvattaa lapsia ja ylläpitää perheen moraalista tilaa (Hägman 1994: 176–177).

* Artikkelini on osa tulevaa väitöstutkimustani *Yhteinen perhe, jaetut tunteet. Lyyrisen kansanrunon tekstuaalisuuden ja artikuloimisen tapoja Kalevalassa*. Olen käsitellyt Kalevalaa ja perheaihetta myös artikkelissa “Lyyrinen somuus. Lönnrotin tekstuaalisista strategioista Kalevalassa” (2010). Arvokkaita kommentteja käsillä olevaan artikkeliin on antanut Eija Stark.

Tavallisen maaseudun ihmisen elinpiiriin oli yhä perhe ja kylä, josta ei välttämättä poistuttu koko elinaikana. Suomessa ja Karjalassa elettiin joko ydinperheissä tai laajemmissa suurperheissä, jotka käsittivät useamman sukupolven yhteiselon (Pulma 2007: 59). 1800-luvun aikana vanhakantainen, yhteisöllinen hääperinne ja ajatus avioliitosta kahden suvun välisenä liittona alkoi vähitellen saada rinnalleen romanttisen avioliiton solmimisen käytäntöjä. Sivistyneistön piirissä puolestaan ryhdyttiin korostamaan yksilöllistä puolison valintaa ja rakkauden tunteeseen perustuvaa liittoa. Yhteiskunnalliset muutokset heijastuivat myös suulliseen perinteeseen. Esimerkiksi vanha kalevalamittainen runous väistyi vähitellen uudenaikaisten rekilaulujen tieltä. Uudemmissa lauluissa käsiteltiin rohkeasti ajankohtaisia asioita, rakkauden tunteita ja seksuaalisuutta (Asplund 1981b). Myös kaunokirjallisuuden suureksi linjaksi muotoutui rakkauden ja rakastumisen kuvaaminen vastakohtana yhteisön tai suvun toiveille (ks. Soikkeli 1999: 27–28).

Elias Lönnrotin Kalevala ilmestyi vuonna 1835. Kalevalaa on pidetty epätavallisena eepoksena lyyrisen tematiikan ja arkielämän kuvauksen vuoksi (Tengström 1844; Snellman 1844; Apo 1995; Karkama 2001). Tarina ei keskity pelkästään sankarien sodankäynnin kuvaukseen, vaan sen keskeisiä tapahtumia ovat myös sukupuolten väliset kohtaamiset, kosinta ja kosinnan epäonnistuminen sekä äidin ja lapsen suhde. Erityisesti Kalevalan kahdessa runoelmassa, Ainossa ja Kullervossa, käsitellään sukupuolten sekä vanhemman ja lapsen välisiä suhteita. Kiinnostavaksi runot muotoutuvat myös siksi, että niiden on katsottu edustavan puhtaasti ja kansanomaisesti suomalaista ihmistyyppiä. Kuitenkin juuri näihin runoihin Lönnrot sommitteli runsaasti omia näkemyksiään ja yhdisteli eri kansanrunoaihelmia niin, että Kalevalan Aino ja Kullervo eivät enää vastanneet kansanomaisia malleja (Hirttäytynyt neito ja Kalevanpoika).

Tässä artikkelissa käsittelen Kalevalan suhdetta 1800-luvun keskusteluun perheestä. Erittelen Lönnrotin valistavia kirjoituksia ja niiden yhteyttä aikakauden keskusteluun sekä pyrin osoittamaan, miten Lönnrotin ajatukset ilmenevät myös Kalevalassa. Esimerkkiaineistona käytän yhtä kansanlyriikan aihealmaa (Syntymistään sureva), jota Lönnrot hyödynsi Kalevalan Aino- ja Kullervo -runoissa. Artikkelini on yritys paikata Kalevala-tutkimuksessa vähemmälle huomiolle jäänyttä historiallisen kontekstualisoinnin ulottuvuutta. Samalla se kiinnittää

huomion Kalevalan synnyn ajankohdan, 1800-luvun alkupuolen sosiiaalisiin kysymyksiin.

Lönnrotin kirjoituksia

Samaan aikaan kun Lönnrot työskenteli Kalevalan eri versioiden¹ parissa, hän otti osaa yhteiskunnalliseen keskusteluun perheestä ja kasvatuksesta. Lönnrot puki usein sanomansa opettavaisiin kertomuksiin, joita ilmestyi erilaisissa aikakauslehdissä 1840–1860-luvuilla. Kertomusten muodossa Lönnrot ohjeisti, miten lapsia tulee kasvattaa, miten valita oikea vaimo ja miten tätä tulee kohdella avioliitossa. Lönnrot kirjoitti myös sivistäviä tekstejä liittyen vanhempien ja lasten suhteeseen sekä yleiseen terveydenhuoltoon.² Kirjoituksissa näkyi vahvasti Lönnrotin toisen ammatin vaikutus: lääkärinä hän oli jo valistuksen vaalija, kansan opettaja ja neuvoja.

Valistavia tarinoita suurempia kannanottoja naisen ja perheen asemaan löytyy Lönnrotin päiväkirjamerkinnöistä ja yksityisistä kirjeistä.³ Jo ennen omaa avioliittoaan Lönnrot kirjoittaa päiväkirjassaan (1834) tyttöjen kasvatuksesta ja avioliitosta. Hän kuvailee, miten itse kasvatataisi tyttärensä, jos hänellä niitä olisi: opettaisi heille hyödyllisiä taitoja, kuten musiikkia, piirustusta, käsitöitä ja kirjallisuutta. Hän näkisi naisen mieluummin rukin ääressä kuin tarjoilemassa paloviinaa juopuneille talonpojille. Lönnrot puolusti naisen sivistämistä koulutuksella ja vaati tytöille ja pojille samanlaista opetusta. Tyttöjen koulunkäynnin tarpeellisuus liittyi hänen mukaansa naisen luontaiseen kutsumukseen äitinä (*Litteraturblad* 1847: 1): “Eikö vaimopuoli siis tarvitse’kaan

¹ Lemminkäinen, Väinämöinen ja Naimakansan virsiä 1833, Runokokous Väinämöisestä eli Alku-Kalevala 1833 (= AK), Vanha Kalevala 1835 (= VK), Uusi Kalevala 1849 (= UK) ja Kalevala, lyhennetty laitos eli Lyhennetty Kalevala 1862 (= LK).

² Ks. erityisesti *Litteraturblad* 1847: 1, *Oulun Wiikko-Sanommat* 1852: 6, 7, 11–14; 1853: 18, 19, 37, 38; Puuristi teoksessa *Valitut Teokset* 4 (= VT 4).

³ Ks. Lönnrotin almanakat vuosilta 1832–1833 sekä päiväkirjamerkinnät 1833 ja kirjekonseptit 1834: Lönnrotiana 78, 85 ja 86.

oppia? Tarvitseepa kyllä, ja juuri siitä syystä, kun äiti on lähin lapsensa opettaja, tarvitseisi hän sitä enemmän kuin miehenpuolet tarvinne’kaan” (VT 4: 216).

Silloin kun Lönnrot ei käsittele rahvasta, kynän kärki on terävämpi. Lönnrot puhuu ihmisistä, joita on päässyt katsomaan läheltä, mikä näkyy kirjeessä lääkärikollegalle 1840-luvulla (VT 1: 197–198). Vastatessaan kollegan huoleen koskien säätyläistyttöjen pensionaattikasvatusta Lönnrot viittaa uuden kirjallisuuden lajin, romaanin, epäsuotuisaan vaikutukseen. Lönnrotin mielestä ongelmana on vääränlainen kasvatusta, jonka seurauksena tytöt puuhastelevat kaikenlaista kevytmielistä ja vähäpätöistä (kuten lukevat romaaneja), kun sen sijaan voisivat nauttia tavallisesta avioelämästä. Huono kasvatusta on myös naimattomien naisten taustalla, jotka saattavat Lönnrotin mielestä kärsiä elinikäisistä hysteerisistä oireista.

Kalevala ja keskustelu perheestä

Historiantutkija Kai Häggman on korostanut teoksessaan *Perheen vuosisata* (1994) kirjallisuuden merkitystä perhettä koskevassa aikalaiskeskustelussa. Vaikka Häggman käsittelee Lönnrotia yhtenä perhekeskustelun osapuolena (Snellmanin, Runebergin ja Topeliuksen ohella), hän ei sivua teoksessaan lainkaan Kalevalaa, jonka varhaisessa versiossa 1835 (Vanha Kalevala) käsitellään perhe- ja sukupuolirooliteemoja (Lappalainen 1999: 107). Sen sijaan Häggman nostaa ruotsalaisen kirjailijan C. J. L. Almqvistin romaanin *Det går an* (1839) keskustelun avainlähteeksi (Häggman 1994: 11). Almqvistin romaanin katsottiin käynnistäneen suomalaisen julkisen keskustelun perheestä. Kalevala ei sitä tehnyt, eikä herättänyt ilmestyessään samankaltaista polemiikkaa. Tämän voidaan ajatella johtuvan siitä, että Kalevala projisoitiin heti ilmestyttyään vuonna 1835 suomalaiseen muinaisuuteen. Eepos kuvasi mystisen kansanhengen kaukaista maailmaa, jolla ei nähty olevan mitään tekemistä nykyisyyden kanssa (Kaukonen 1979). Tähänhän antoi aihetta pelkästään jo eepoksen nimi, “Kalevala, taikka vanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinosista ajoista”.

Myös Lönnrot itse ohjasi Kalevalan luentaa pois nykyhetkestä. Lönnrot toivoi, että Kalevala tulkittaisiin muinaisesta ajasta kertovaksi kokoelmaksi. Marraskuun 6. päivälle 1835 päivätyssä kirjeessään Carl Niklas Keckmanille hän ilmoittaa, että Kalevalan alustava nimi:

“Kalevala taikka Vanhoja Kalevalan Runoja Suomen entisistä ajoista” olisi muutettava “entisen” sijaan muotoon “muinosista ajoista”, sillä “entisellä” ymmärretään jos kohta nykyempääki mennyttä aikaa, joka on sopimaton ja liiatenki vältettävä, koska “muinonen” koskee vaan kaukasempiin aikoihin.

VT 1: 118.

Huoli eepoksen lukijoiden tulkinnoista kirvoitti Lönnrotin ohjaamaan eepoksen lukutapaa. Vanhan Kalevalan esipuheessa Lönnrot torjuu Kalevalan ja nykyisen ajan yhteyden viittaamalla romaanin kevytmieliseen maailmaan. Lukijoiden on ymmärrettävä, että toisin kuin nykyaikainen romaanikirjallisuus, Kalevala ei käsittele rakkauden ja rakastumisen ongelmia, vaan kertoo muinaisen ajan tapahtumista, joihin kuuluivat sodankäynnin ja metsästyksen lisäksi luontevana osana myös kosintamatkat. Lönnrot rajaa selväpiirteisesti Kalevalan kosintamaailman ulos nykyhetkestä, sillä muinaiseen aikaan

oli tapana kosioille ehtotöitä asetella. Taitaa vaan moni luulla ylen paljon näissä heidän kosioasioistaan puhetta olevan, jotta sillä koko kirja pian miksi ei olisi uuenlaatuisten tekokertomusten eli tarujen (Romanien) muotoseksi muuttuva. Jos niin olleeki, niin olko, vaan muistakaamme, että esivanhemmissamme, joilla ei ollut nykyisiä monikoskevia liikutuksia ja asioita kerrottavana, yksinäisessä elämässään kosiotuumat, sotakäynti, metsän ja kalan pyynti olivat muisteltavimmia keinoja. Siitä se, että näistä asioista pian yhtäläiseen runossa kerrotaan.

Lönnrot [1835] 1999: 11.

Kalevalan varhainen vastaanotto kosketteli joissakin harvoissa tapauksissa eepoksen suhdetta sosiaalisiin kysymyksiin (Tengström 1844). Keskustelu Kalevalasta keskittyi kuitenkin pitkään eepoksen aitouteen, siihen oliko Kalevala Homeroksen laulujen kaltainen yhtenäinen runoelma ja miten suuressa määrin Kalevala representoi kansan laulamia runoja (esim. Apo 2008: 368–372).

Nykytutkijat ovat tarkastelleet Kalevalaa perheen ja sukupuolen näkökulmasta. Amerikkalainen Patricia E. Sawin käsittelee artikkelissaan ”Kalevalan naishahmot Lönnrotin hengentuotteina” (1990) Kalevalan sukupuolirooleja korostaen, että Lönnrot rakensi eepokseensa lukuisia kielteisiä nais- ja äitihahmoja miessankarien varjolla. Sawin kytkee Kalevalan sukupuoliroolit melko suoraviivaisesti Lönnrotin työskentelyn ideologisiin päämääriin. Merkittävää Sawinin kirjoituksessa on se, että hän nostaa konkreettisesti esiin Lönnrotin tietoisien, manipulatiivisten tavan operoida kansanrunoaineistolla. Sawin tarkastelee Lönnrotin ideologisia valintoja suhteessa Lönnrotin aikaan, nationalistiseen liikehdintään ja patriarkaaliseen järjestykseen, joka Sawinin tulkitsemana rakentaa Kalevalaan naisvihamielistä tulkintaa.

Naistutkimuksen ja osittain myös Sawinin kirjoituksen myötä Kalevala alkoi kiinnostaa suomalaisia perinteentutkijoita yhä enemmän sukupuolen näkökulmasta. Eepoksen perhekuva on tarkasteltu suhteessa vanhaan kansanrunouteen (Apo 1995; Piela *et al.* 1999; Kupiainen 2004) ja talonpoikaiseen maailmankuvaan (Apo 1995). Tutkijat ovat kiinnittäneet huomionsa nimenomaan eepoksen naisen ja äidin kuvaan.⁴ Esimerkiksi Satu Apo on tarkastellut eepoksen perhekuva löytäen sieltä Sawinin tavoin monenlaisia säröjä. Äitihahmokin näyttäytyy ristiriitojen peittäjänä: äidin myönteinen tai negatiivinen kuva riippuu siitä, onko kyseessä pojan vai tyttären äiti. Apo ei niinkään korosta Sawinin tapaan Lönnrotin tulkinnan aatehistoriallisia tarkoituksia, vaan lähtee hakemaan heijastuspintaa suomalais-karjalaisesta kansankulttuurista ja muista eepoksista (Apo 1995: 89–119).

On silti kiinnostavaa, miksi Kalevalan perhekäsityksistä ei juurikaan puhuttu aikalaiskritiikeissä?⁵ Kirjallisuudentutkija Päivi Lappalainen viittaa Kalevalan vaiettuun asemaan osana 1800-luvun maailmaa:

⁴ Ks. myös Järvinen 1993a; Siikala 1996; Piela 1999; Vakimo 2001; Kupiainen 2004.

⁵ Vrt. Sawinin aatehistoriallinen näkökulma Lönnrotin tulkintoihin (Sawin 1990). Tähän ovat viitanneet aikaisemmin Pertti Karkama (2001, 2008) ja Päivi Lappalainen (1999). Irma-Riitta Järvinen on sivunnut näkökohtaa artikkelissaan ”Kalevalan naishahmojen tulkintoja” (1993a) viitaten Lönnrotin moderniin tulkintaan Ainosta tämän kieltäytyessä menemästä vanhalle, perheen valitsemalle sulhaselle morsiameksi. Ks. myös Piela 1999; Iwatake 2008: 248.

En halua kiistää Almqvist-keskustelun merkitystä, mutta painottaisin sitä, että meillä oli edeltävällä vuosikymmenellä ilmestynyt suomenkielinen teos, jossa kysymys perheestä on jo esillä, tosin epäsuorasti. Kyse on Kalevalasta, jonka nais- ja perhekuviin on kiinnitetty viimeisen kymmenen vuoden aikana uudenlaista huomiota.

Lappalainen 1999: 107.

Lappalainen jatkaa viitaten Patricia Sawiniin ja Satu Apoon:

Kuinka pitkälle poikien äitien positiivisella kuvalla loppujen lopuksi painotetaan äitien tehtävää tulevien (mies)kansalaisten ja toimijoiden synnyttäjinä? Tästä näkökulmasta Kalevala olisi ollut ilmestyessään yksi puheenvuoro alkavaan perhettä koskevaan poliittiseen ja kulttuuriseen keskusteluun.

Lappalainen 1999: 108.

Perhe, kysymys naisen roolista ja lapsen ja vanhemman suhteesta olivat tuttuja asioita Kalevalan lukijoille. Kuitenkaan Lönnrot ei missään suoraan osoittanut yhteyttä perhe-keskustelun ja Kalevalan välille. Tämä voidaan selittää sillä, että Kalevalan tuli ennen kaikkea representoida totuudenmukaisesti kansanrunoutta ja esittää muinaista maailmankuvaa. Kalevalan ilmestymisajankohdan ongelmat ja keskustelut eivät kuuluneet siihen puheeseen, jota Lönnrot halusi Kalevalasta tuottaa. Kalevalan suhde nykyisyyteen, 1800-luvun maailmaan esimerkiksi perhekysymyksen kautta olisi vienyt eepokselta sen kansanomaisuuden, jota Lönnrot pyrki monin tavoin korostamaan. Tästä huolimatta Lönnrot upotti Kalevalaan moderneja viestejä ja merkityksiä, joiden voidaan suoraan nähdä olevan yhteydessä siihen, mistä Lönnrot kirjoitti muualla naisen, perheen ja äidin asemasta.

Kohti moraalista äitiyttä

Kalevala sisältää eksplisiittisiä varoituksia ja ohjeistuksia vanhemmille. Lönnrotin toimitustyössä perhe ja erityisesti äiti kytetään moraalisiin kysymyksiin. Uudessa Kalevalassa (1849) Väinämöinen, Kalevalan

suuri laulaja ja tietäjä, lausuu varoitussanat Kullervon kuoltua omaan miekkaansa. Väinämöisen varoitus kohdistuu vanhemmille, jotta nämä ymmärtäisivät kasvattaa ja huolehtia lapsistaan.

*Elkötte, etinen kansa,
lasta kaltoin kasvatelko
luona tuhman tuuittelijan,
vierahan väsyttelijän!
Lapsi kaltoin kasvattama,
poika tuhmin tuuttama
ei tule älymähän,
miehen mieltä ottamahan,
vaikka vanhaksi eläisi,
varrellansa vahvistuisi.*

UK 36: 351–360; myös LK 36.

Myös Aino-runossa on varoitus, jonka pukee sanoiksi Ainon äiti. Sitaatti on Kalevalan lyhennetystä versiosta (1862):

*Elkätte emo-poloiset
Sinä ilmaisna ikänä
Tuuitelko tyttöjänne,
Lapsianne liekutelko,
Wastoin mieltä miehelähän!*

LK 4: 192–196; myös UK 4: 439–446.

Varoitussanat kohdistuvat paitsi yleensä äiteihin myös Ainon äitiin itseensä, sillä tämä ei ole ymmärtänyt tyttärensä mieltä, vaan halunnut vastoin tytön tahtoa näyttää tämän Väinämöiselle.

Elias Lönnrotia askarrutti vuosien varrella avioliiton solmimista enemmän äitiys ja äidin asema lasten kasvatuksessa. Valistuksellisista kirjoituksista nousee yhtenä perusjuonteena äitiyden keskeisyys perheen yhtenäisyyden ja onnen säilymisessä ja luomisessa. Tämä näkyy Lönnrotin kertomuksessa “Armas vaimo, armaat lapset”, joka ilmestyi *Oulun Wiikko-Sanomissa* vuonna 1852. Kyseessä on tarina talollisesta Lempisestä, jonka perheonnea talon vieras Mikko Lankila suuresti ihmettelee. Keskustelu käydään näiden kahden miehen välillä. Erityisen ihmettelyn kohteena on Lempisen vaimo, joka kokee vahvaa kutsumusta rooliinsa äitinä ja vaimona. Lempinen selvittää, että tämä

johtuu siitä, että vaimo tyttönä ollessaan palveli kartanossa ja sai sieltä mallin vanhempien ja lasten sekä aviopuolisoiden väliseen suhteeseen. Lempinen jatkaa:

Vaimoni oli silloin päättänyt, että jos hän itse tulisi naimisiin ja Jumala soisi hänelle lapsia, kokisi hän kaikella mahdollisella tavalla kasvattaa ja totuuttaa niitä samalla lailla, kuin Halolassa näki tehtävän. Sen päätöksensä on hän tarkasti mielessänsä pitänyt ja, Jumalan kiitos, onkin hän onnistunut aikomuksessaan, niin kuin itsekin havaitsit asian, koskas siitä varta vasten rupesit kyselemään minua. En tiedä, kuinka rakkaana ilmankin vaimoni pitäisin, sillä hän on hyvä ja varsin toimelias ihminen, mutta sen tiedän ja tunnustan kaikkein kuuluten, että hän juuri lastensa kasvatuksen tähden on sitä suuremman arvon ja rakkauden ansaitseva, ja itsekin olen lasten muassa paljo paremmaksi entistäni tullut, kun lapsistani olen oppinut varomaan, etten tekisi mitään semmoista, josta pelkäisin vaimoni mielen pahoittuvan ja jo ilmankin sitä häpeisin lapsiani, jos näkisivät eli kuulisivat jotain paha minusta.

VT 4: 352–353.

Kertomuksen perhearvot koskevat aviopuolisoiden välisen rakkauden lisäksi äidin roolia lasten kasvattajana. Itse asiassa aviomiehen tunnesuhde vaimoonsa määrittyy kertomuksessa moraalisen äitiyden kautta. Lempisen oma arvio vaimostaan kuuluu seuraavasti: “[--] juuri lastensa kasvatuksen tähden on sitä suuremman arvon ja rakkauden ansaitseva, ja itsekin olen lasten muassa paljo paremmaksi entistäni tullut [--]”. Tässä kertomuksessa kenties suorimmin Lönnrot ilmaisee perheen (ja äidin) moraalisen tehtävän lasten kasvatuksessa (ks. Karkama 2001: 119). On huomattava, ettei äidin eettinen kuva Lönnrotin kertomuksen mukaan ole kansanomaisessa perhemallissa itsessään, vaan se on saatu muualta eli herraskartanosta, jossa “lapset kohtelivat vanhempiaan rakkaudella ja [---] vanhemmat myös rakastivat toinen toistansa” (VT 4: 352). Kertomuksessa Lönnrot esittää ihanteellisen sivistämisen kaaren: kunniallisessa ja sivistyneessä perheessä myös palkolliset omaksuvat sivistyneet tavat ja alkavat toteuttaa niitä omassa elämässään.

Muissakin kirjoituksissaan Lönnrot painotti äitiyttä, äidin tehtävää lasten kasvattajana ja perheen moraalisen äänitorvena.⁶ Kertomuk-

⁶ Esim. *Litteraturblad* 1847: 1, *Oulun Wiikko-Sanomats* 1853: 18, 19, 38 > VT 4.

nessä “Hyvää elämää pitää tehdä ja ei väsyttämän” (VT 4: 413–425) Lönnrot esittää vaimon ja aviomiehen asetelman toisin: talollisen Antin vaimo on “huolimaton ja taitamaton talon töissä, itsepäinen, siivoton, imantelija, laiska ja unelias”, mutta Antti onnistuu kasvattamaan tästä kunnollisen, ahkeran ja säästäväisen vaimon itselleen. Valistuskertomuksessaan “Tyttäriltä luettava” (1853) Lönnrot listaa vaimon ominaisuuksia seuraavasti: “Vaimon paras perintö on aina: jumalisuus, puhtaus, työn teko ja toimellisuus; niillen ei vastaa suurinkaan rahaperintö” (VT 4: 389). Kirjoituksessaan “Talon isäntä Antti Hyvönen” Lönnrot kuvaa mallikelpoista äitiä nimenomaan lempeänä kasvattajana:

Kun olin neljän vuoden vanha, rupesi äiti opettamaan minua tavaamaan ja sisältä lukemaan; ja koska hän itsekin teki sitä ilolla ja kärsivällisyydellä, niin en minäkään lukuun tuskautunut [---] minusta oli oikein onnellista kun tulin opetetuksi hyvältä ja jumaliselta äidiltäni, joka aina hellyydellä ja vakaisuudella ohjasi ja varoitti minua kun satuin pahasti tekemään mutta myöskin usein kiitti ja hyväili minua kun vireydelläni ja tarkkuudellani ansaitsin sen. Hän oli siitä ajatuksesta, että se on vanhempain velvollisuus istuttaa lapsiinsa ensimmäiset tiedot Jumalasta [---].

VT 4: 401.

Tyypillistä Lönnrotin opettavaisille tarinoille on miehinen ääni. Ne kerrotaan poikkeuksetta miehen näkökulmasta. Naisen osana on olla esimerkkinä hyvästä tai huonosta käytöksestä. Pertti Karkama toteaa samaa: “kertoja puhuttelee aina perheen miestä, joka sitten kertoo myös vaimon hyvistä tai huonoista puolista. Nainen on aina mykkä” (Karkama 2001: 120).

Lääkärinä Lönnrot kantoi huolta äitiyteen liittyvistä käytännöllisistä kasvatuskysymyksistä, kuten lasten imettämisestä. Lönnrot suomensi Lääkintöhallituksen päällikön C. D. von Haartmanin kirjasen vuodelta 1844 *Neuvoja yhteiselle Kansalle Pohjanmaalla pienten lasten kasvattamisesta ja ruokkimisesta*:

Jumala paratkoon, usiemmasti, että äitien keviämielisyyys on ainoa syy lapsen sarvella ruokkimiseen, joka siinä tilassa ei ole luettava ainoastaan pahaksi tavaksi, vaan rikokseksi ja synniksi. Niin tapahtuu valitettavasti, että moni äiti kauniin kasvonsa ja vereväin poskensa suojelemiseksi lykkää lapsen rinnoiltansa, moni muu tekee sen kylmäkiskoisuudesta ja toiset

tuomitsevat lapsen sarvella elätettäväksi, että sillä tavalla itse pääsivät vapaammasti maailman seuroihin ja huvituksiin, tehköön lapsi mitä tahansa, kuoloon tai eläköön.

VT 4: 192.

Lönnrot itsekin kirjoitti samasta asiasta, mutta sovinnaisemmin, kiihkoilematta esimerkiksi *Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkärissä* (1839) ja oppaassa *Minkätähden kuolee niin paljo lapsia ensimmäisellä ikävuodellansa* (1859). “Sopimaton ruoka, vilu, likaisuus, huono hoito ja muut sellaiset syyt, jotka vanhemmat kyllä, jos vaan tietäisivät ja tahtoisivat, voisivat välttää ja poistaa”. – Näin Lönnrot luettelee syitä lasten varhaiseen kuolevaisuuteen. Suurin syy lasten kuolleisuuteen on kuitenkin äitien ymmärtämättömyys:

Muutamain paikoin Pohjanmaalla äiti ei tavallisesti ollenkaan ruoki lastansa rinnalla, vaan sarvesta. Se on julma, luonnoton ja kokonansa hyljättävä tapa, ja syntiä tekee tieteen tahi tietämättänsä jokainen äiti, joka sitä tapaa ilman täytymättä noudattaa. Eikä sekään asiata paranna, että tietään niin ennenki tehdyksi, sillä syntiä ovat silloinki tehneet. Syntiä on kaikki, mikä tehdään Jumalan käskyä ja säättämistä vastoin, ja sitäpä ei tyhminkään epäille, että Jumala on säättänyt äidin lapsen imettäjäksi.

VT 4: 199.

Loppujen lopuksi Lönnrotilta voi lukea seuraavaa: nainen (sivistyksen saatuaan) oli moraalinen perusta perheelle ja naissivistys tähtäsi naisen mahdollisimman oikeaoppiseen rooliin äitinä, lasten ensimmäisenä kasvattajana ja ohjaajana.⁷ Samanlaisia ajatuksia pohdiskeli myös innokas suomalaisuusmies ja kansanvalistaja Friedrich (Rietrikki) Polén runonkeruumatkallaan Savossa ja Suomen Karjalassa vuonna 1847:

Vaimon sivistys on yleisesti joka paikassa tähän asti laimin lyöty. Huolta heistä ei ole suinkaan paljoa ollut. Muiden mukaan ovat kuitenkin eteen päin hiihätelleet. Harvat ovat heistä sentähdenkin mitänä kuulusata

⁷ Lönnrot itse meni verraten myöhään naimisiin. Hän solmi avioliiton värjärimestarin tyttären Maria Piponiuksen kanssa 1849. Lönnrotin omat tyttäret saivat sen koulutuksen ja sivistyksen, jota Lönnrot kirjeissään peräänkuuluttaa. Ensin kotiopettajan opastuksella, myöhemmin koulussa Helsingissä (Anttila [1931] 1985: 483–484).

nimeä jälkeläisilleen jättäneet. Seuroissa ja pidoissa piilten on heiltä aika enemmiten rientänyt. Vaan ovatko he koto-elämässään täyttäneet paremmin tai pahemmin suuremmat tai pienemmät velvollisuutensa? Ja kuitenkin onki siellä heidän paras asun-majansa, siellä heitä paraastaan vastakin tarvittaneen. Työtä sielläkin on, ja senkaltaista vielä, joka kaikista kaiketi vaatiikin hempiämmän käsittelymisen, suuren ja äyllillisen katsannon ynnä rakkaan hoitelemisen. Sieltä ylenee maakunnille nuorta, uutta, verevätä väkeä. Valistuneita ihmisiä pitäisi siis vaimoin tosin oleman.

Niemi 1904: 46.

Lönnrotin ja Polénin ajattelu naisten aktiivisesta paikasta kotona on suoraa sukua Zacharias Topeliuksen käsitykselle “yhteiskuntaäidillisyydestä”, jonka mukaan nainen on ensisijaisesti äiti vaikka toimisikin yhteiskunnallisesti kasvattaen tulevia kansalaisia (Helén 1997: 115).

Kaikki edellä siteeratut kirjoitukset on ymmärrettävä lääketieteelliseksi ja käytännölliseksi hätähuudoksi vastasyntyneiden ja pienten lasten kuolleisuuslukujen valossa. Kirjoitukset kohdistuivat äiteihin yleensä, “yhteiselle kansalle”. Äidin ensimmäinen velvollisuus oli lapsen imettäminen. Kyse oli yhteiskunnallisesta ongelmasta, sillä rahvaan luokan äidit eivät välttämättä joutaneet imettämään lapsiaan suuren työtaakan vuoksi, ja jos talossa oli esimerkiksi paljon lemmiä, annettiin maitoa epähygienisestä sarvesta (Helsti 2000: 178–179). Toisaalta ylemissä säätyläispiireissä oli melko yleistä antaa vastasyntynyt vieraalle naiselle ruokittavaksi (ks. esim. Hämäläinen-Forslund 1987: 79–85).⁸

Lönnrotin ja Haartmanin kannanotot äidin ruokintavastuusta liittyivät porvarillisiin käsityksiin äitiyden kokonaisvaltaisesta suhteesta lapseen. Äitiys ja äidinmaito olivat vilkkaan julkisen keskustelun aiheina. Erilaiset valistavat kirjoitukset korostivat imetyksen tärkeyttä kahdesta syystä: äidinmaito oli lapsen parasta ravintoa ravintoarvon ja hygienian puolesta. Toiseksi imetys loi pohjan äidin ja lapsen tunnesuhteelle. Onnistunut kasvatustapa perustui äidin ja lapsen väliseen suhteeseen, jossa

⁸ August Ahlqvist kuvaa runonkeruumatkallaan Viipurin läänissä vuonna 1854 sikäläistä “ruununlasten elättämistä”. Talonpoikaisäidit, synnytettyään lapsen, ottivat löytölapsia imettäväksi hyvää palkkaa vastaan. Ahlqvist antaa ymmärtää, että ottaessaan löytölapsen palkkiota vastaan hoidettavaksi, talonpoikaisäiti saattoi jopa hylätä oman lapsensa toiselle sarvella ruokittavaksi (ks. Niemi 1904: 226).

äiti hoiti lastaan täysipainoisesti, toisin sanoen kunnon kasvatuksen saanut lapsi oli saanut ruokaa äidiltään heti synnyttyään ja myöhemmin siveellistä kasvatusta (ks. Helén 1997).

Parempi syntymättä

Kansanrunoissa perhesuhteet kuvataan tavallisesti äidin ja lasten tai sisarusten välisiksi. Isä on usein poissaoleva, joskaan tämä ei välttämättä merkitse isän näkymättömyyttä perhesuhteissa (ks. Siikala 1996; Kupiainen 2004: 87). Erityisesti lyyrinen kansanruno käsittelee lyyrisen minän tunnesuhdetta muihin kyläläisiin, perheenjäseniin ja äitiin (Enäjärvi-Haavio 1935; Timonen 2004b). Äiti esiintyy lyyrisissä kansanrunoissa emotionaalisesti läheisenä. Äiti opettaa, kuuntelee ja ymmärtää. Äidille minä purkaa surullista mieltään, koti-ikävänsä ja todellisuuden raskautta. Toisaalta eppinen runo esittää äidin rinnalla vaimon, sankarin naisen yhtä tärkeänä henkilönä.

Isän näkymättömyys kuului 1800-luvun henkeen. Äidillä katsottiin olevan merkittävä asema perheessä ja lasten kasvatuksessa. Isistä ei liiemmin puhuttu (ks. kuitenkin Häggman 1994). Miesten välinen keskustelu perheestä ongelmallista vastapuolen, naisen. Miehen rooli kodin ulkopuolella nähtiin muuttumattomana ja luonnollisena. Kalevala osaltaan vahvistaa tätä asetelmaa korostaessaan äidin osaa sankarien elämässä ja häivyttämällä isän roolin. Erityisesti Ainin ja Kullervon kohtalossa Lönnrot korosti äidin merkitystä.

Molemmissa runoissa Lönnrot on hyödyntänyt lyyrisiä aiheilmia. Keskityn seuraavaksi esittelemään Syntymistään surevan -aihelmaa, joka kulkee *Suomen Kansan Vanhat Runot* -kokoelmassa nimillä “Oisin kuollut kolmiöisnä”, “Oisin kuollut kuusiöisnä”, “Mahoit ennen maamoseni”. Runot ovat olleet erityisen suosittuja Pohjois- ja Etelä-Karjalassa sekä Inkerissä. Runot käsittelevät minän syntymisen problematiikkaa ja tuskaa. Keskeisin kuva liittyy äitiin: miksi äiti ei tehnyt toisin syntyneen lapsen suhteen; miksi tämä antoi lapsen kasvaa ja kohdata suuren surun? Kyseessä on minän lyyrinen puhe äidille: Miksi loit, synnytät minut tällaiseksi, surulliseksi? Tämän vuoksi runossa

merkityksellistä ei ole syytös äitiä kohtaan vaan minän tunnesuhde äitiin. Runot ovat valituslaulujen ydintä. Senni Timonen nimeääkin Syntymistään surevan valituslaulujen suosikiksi (Timonen 2004b: 332). Kyseessä on kansanlyriikan varhaisimpia runoja (Kuusi 1963: 181), joka voimakkaimmin näyttää eläneen juuri Karjalassa. Runoja on tulkittu muun muassa ilmaisuna primitiivisestä kuolemanvietistä (Kuusi 1963: 181) ja naisen kapinana kaikkinaista kärsimystä vastaan (Nenola 1986: 149–150).

Lönnrot keräsi Syntymistään surevan tekstejä jo varhaisilla keruumatkoillaan 1820–1830-luvuilla ja julkaisi niitä Kantele-vihkojen toisessa osassa vuonna 1829 (Lönnrot 1829: 67–68) sekä myöhemmin lyyrisen runon antologiassa Kantelettaressa (1840).⁹ Kalevalaan tämä valitusaihelma päättyi vasta eepoksen laajimman version ollessa kyseessä (Uusi Kalevala).

Syntymistään surevan lyyriset jaksot esiintyvät Kalevalan runojen taitekohdissa, jossa päähenkilöiden maailmassa on tapahtunut murros: Kullervo on maannut tietämättään oman sisarensa kanssa ja Aino tapaa yllättäen Väinämöisen metsässä. Merkittävää on tapahtumien luonteen kytkeytyvä seksuaalisuuden ulottuvuus, joka järkyttää yhteisön tasapainoa. Molemmissa runoissa tapahtuu epäsiiveellinen, epänormaali kosinta. Lönnrotin omat runomuistiinpanot ovat (pääosin) Suomen Karjalasta vuosilta 1828, 1837–1839.¹⁰

⁹ Kanteletar, ensimmäinen kirja I: 46. Parempi syntymättä. Aihelman muunnelmia löytyy myös muualta Kantelettaressa (I: 45, 47, 48, 49 sekä II: 225).

¹⁰ 1828: SKVR VII₂ 2039 Mahoit ennen miun emoni, 2121 Oisin kuollut kuusiöisnä; 1837: VII₂ 2125 Oisin kuollut kuusiöisnä, 2141 Oisinko kuollut kolmiöisnä; XIII₁ 2060–2063 Mahtoi ennen emoni, 2271 Oisin kuollut kolmiöisnä; Lna 29a:s 69:39 sekä Lna 29a:s 138:7 Mahoit ennen miun emoni, 1838: VII₂ 2026, 2032 Mahoit ennen miun emoni; 1839: VII₂ 2023, 2039 Mahoit ennen miun emoni, Ei vuosilukua: VII₂ 2142 Oisin kuollut kolmiöisnä.

Äiti surun taustalla

Lönnrot sijoitti lyyrisiä aiheita jo Kullervo-runon varhaisiin versioihin (1833, 1835), mutta Kullervon syntymisen tuskaan kietoutuvia runotekstejä hän kirjoitti vasta Uuteen Kalevalaan (1849). Tuska omasta olemassaolosta ja syntymästä esitellään Kalevalan runossa 35 tilanteessa, jossa Kullervo on viettänyt yön oman sisarensa kanssa ja tämän seurauksena sisar on hukuttautunut. Kullervo kiiruhtaa äidin luokse. Lihavointi osoittaa Lönnrotin tekemiä muutoksia suhteessa Syntymistään surevan kansanrunon malleihin. Kursiivi puolestaan viittaa Lönnrotin itsensä lisäämiin säkeisiin.

*Voi isoni, voi emoni,
Voi on valta vanhempani,
Minnekä minua loitte,
Kunne kannoitte katalan!*¹¹

Parempi olisin **ollut**
Syntymättä, kasvamatta,
Ilmahan sikeämättä,

Parempi minun olisi
Syntymättä, kasvamatta
Ilmahan sikiämättä
SKVR XIII₁ 2271.

Maalle tälle täytymättä;

Maallen tälle täytymätä
SKVR VII₂ 2121.

Eikä surma suorin tehnyt,
Tauti oikein osannut,
Kun ei tappanut minua,

Eipä surma suorin tehnyt,
Tauti oikein osannut,
Kun ei tappanut minua
SKVR VII₂ 2141.

Kaottanut kaksi-öisnä.

UK 35: 271–286.

¹¹ Säkeet löytyvät Kantelettaren I kirjan runosta Äiän sillon äiti maksoi (I: 45). Väinö Kaukonen ei ole löytänyt suoraa vastinetta kansanrunomalleista (Kaukonen 1956: 291; Kaukonen 1984: 87).

Oi emoni kantajani!

Kun oisit emo kuluni

Synnyteltäissä minua

Pannut saunahan savua,

Lyönyt saunan salpa päälle,

Panna saunahan savua,

Panna saunan salpa päällä

SKVR VII₂ 2026.

Tukahuttanut savuhun,

Kaottanut kaksi-öisnä,

Vienyt hurstilla vetehen,

Upotellut uutimella,

Vieä vaipoilla vetehen,

Upotella uutimilla

SKVR VII₂ 2033 Europaeus.

Luonut tuutusen tulehen,

Luo tuutusen tulehen

SKVR XIII₁ 2062.

Liekun lieteheh sysännyt!”

Liekun lieteheh sysätä

SKVR VII₂ 2027 Europaeus.

“**Oisiko** kylä kysynyt:

Kun tuota kylä kysyisi

SKVR VII₂ 2026.

‘**Missä** tuutunen tuvasta,

Vrt. Luo tuutusen tulehen

SKVR XIII₁ 2062.

Mitä sauna salpa päällä?”

Panna saunan salpa päällä

SKVR VII₂ 2026.

Sinä oisit vastannunna:

‘Tuutusen tulessa **poltin,**

Liekun liesi-**valkeassa;**

Tuutuni tulehen luua,

Liekun lieteheh sysätä

SKVR VII₂ 2027 Europaeus.

Saunassa tein ituja,

Maustelin maltahia.’

UK 35: 296–314.

On mulla vähä ituja,

Pikkuruinen maltasia.

SKVR VII₂ 2026.

Valitus jakaantuu kahteen osaan: tuskan kuvaukseen (Kullervo puhuu itselleen) ja vaihtoehdon esittämiseen (Kullervo puhuu äidilleen). Valitus on minäkeskeistä ja henkilökohtaista. Kalevalassa kyse on vanhemman ja lapsen suhteesta. Lapsi syyttää vanhempiaan ja ihmettelee, miksi hänet on tuotu tähän maailmaan: *Minnekä minua loitte, / Kunne*

kannoitte katalan? Jälkimmäisessä runossa Kullervon huoli kiertyy minän syntymään, aikaan ennen huolia. Jos minua ei olisi syntynyt, näitä kauheita asioita ei olisi tapahtunut. Kuten runonäytteistä käy ilmi Lönnrot seurasi melko tarkoin kansanrunon säikeitä tehden vain muutamia sana- ja säemuutoksia. Äidin kuva rakentuu työnteon kautta, sillä tämä tekee ituja, maustaa maltaita. Äitiys peilautuu myös suhteessa yhteisöön: *Oisiko kylä kysynyt?*

Kansanrunossa minän surun kuvaus on yleensä metaforista: minä toivoo, että olisi kuollut jo muutaman päivän ikäisenä. Siihen olisi tarvittu vain *vaaksan vaatetta pitänyt – kyynärän hyveä maata – pari pappiin sanoa* (SKVR XIII₁ 2271; VII₂ 2125).¹² Lönnrot on kuitenkin halunnut ilmaista asian suorasukaisemmin, aggressiivisemmin noudattaen omaa runomuistiinpanoiaan Etelä-Karjalasta: *Eikä surma suorin tehnyt, / Tauti ei oikein osannut, / Kun ei tappanut minua.*¹³ Merkittävää jälkimmäisessä Kullervon valituksessa on omistusmuodon käyttö: äiti on minun, henkilökohtainen ja intiimi. Suhde äitiin tiivistyy negaationa. Sisar, jonka sukupuolisuuden veli on häpäissyt, on poissa.

Syntymistään surevan runoissa äiti määritellään vakiintuneella ilmauksella: *Mahoit ennen emoseni / Mahoit kaunis kantajani*, johon saattaa liittyä lisämääreitä *Ihana imettäjäni / Armas maion antajani* tai kuten Lönnrotin muistiinpanossa Mateli Kuivalatterelta: *Otranen ojentajani / Kultanen kulettajani* (SKVR VII₂ 2032). Vielä intiimimmin Lönnrot kuvaa äidin pojan näkökulmasta Vanhan Kalevalan välilehdille¹⁴. Äiti määrittyy kansanrunon mallin mukaisesti reheväksi imettäjäksi, poikansa ruokkijaksi: *Oi ot maammoi kantajani, / emoni elättäjäni, / armas maion antajani, / ihana imettäjäni* (Borenius ja Krohn 1895: 207, 210).¹⁵ Mielikuva äidistä ruumiillisena, sukupuolisuuteen palautuvana hahmona ei kuitenkaan sopinut Lönnrotin tulkintaan. Uuteen Kalevalaan äiti tyipistyy proosallisesti pelkäksi kantajaksi.

¹² Ks. myös SKVR I₃ 1403 Cajan; SKVR VII₂ 2122 Ahlqvist.

¹³ SKVR XIII₁ 2130.

¹⁴ Välilehdillä varustettu Vanha Kalevala, jonka Lönnrot teetti itselleen seitsemättä keruumatkaansa (1836–1837) varten.

¹⁵ Ks. SKVR VII₂ 2032, 2039 Lönnrot; SKVR VII₂ 2028, 2029, 2033 Europaeus; SKVR VII₂ 2030 Ahlqvist, vrt. myös SKVR VII₂ 1907, 1909 Europaeus.

Kalevalassa äitiin kyllä viitataan synnyttäjänä, mutta äidin kuva on kielteisesti latautunut. Äiti on Kullervon suureksi suruksi synnyttänyt tämän kurjaksi ja onnettomaksi. Lönnrot jatkaa minän ja vanhempien välistä suhdetta. Nyt kyseessä on suora puhe minun äidilleni, kanta-jalleni: *Voi emoni kantajani, / Kun oisit emo kuluni, / Synnyteltäissä minua* [---]. Lönnrot rakentaa surun voimakkailla savun, tulen ja veden kuvilla, jotka huolirunoissa symboloivat tuskan syvyyttä ruumiillisena kipuna (ks. Timonen 2004b: 333).

Kansanrunossa on myös alueellisia eroja. Pohjois- ja Raja-Karjalassa, josta Lönnrot keräsi Syntymistään surevan tekstejä, surevan kuvat liittyvät saunaan, jossa äiti olisi voinut hänet kapalovauvana polttaa. Keskeistä runossa on syytös äitiä kohtaan sekä kyläyhteisön kontrolli äidin tekojen taustalla. Minä etsii surusta ulospääsyä.¹⁶ Eteläisissä (Lönnrotilla lähinnä Etelä-Karjala) muistiinpanoissa äiti on läsnä omistusmuodossa ja tuli ja valkea symboloivat minän surua. Eteläkarjalaiset tekstit keskittyvät kuvaamaan surun tunnetta, mutta eivät selitä sitä saati esitä vaihtoehtoja sen välttämiseksi (SKVR XIII₁ 2061–2063).¹⁷ Lönnrot päätyi seuraamaan pohjoiskarjalaisten tekstien mallia, jossa surulle etsitään vaihtoehtoa ja sitä kuvataan sosiaalisena (minä ja äiti, äiti ja kylä) kokemuksena. Keskeistä on tapahtuman sosiaalinen raskaus, lapsenmurhan salailu muilta, johon Lönnrot itsekin viittaa Kalevalan reunahuomautuksissa (Lna 121).

Lyhennetyn Kalevalan Kullervo-runon ei sisällä Kullervon lyyrisiä valituksia koskien omaa syntymättömyyttä. Lönnrot on ratkaissut tilanteen äidin pragmaattisuudella eepisen mallin (SKVR I₂ 954, 962) mukaisesti. Sisaren kuoleman jälkeen Kullervo lähtee suoraan äitinsä luokse pyytämään käytännön neuvoa tilanteeseen. Emotionaalisen surun kuvauksen sijaan Lönnrot haki käytännön sanelemaa tunnesidettä Kullervon ja äidin välillä. Lyhennetyn Kalevalan lukijoille, kouluaisille¹⁸, oli korostettava selkeää, käytännönläheistä vanhemmuutta:

¹⁶ Ks. esim. SKVR VI₁ Gottlund 678, 679; SKVR VII₂ 1909, 2033 Europaeus; vrt. 2027.

¹⁷ Ks. Korhonen 1965: 48, 51. Myös inkeriläiset toisinnot, esim. SKVR V₂ 552, 556 Reinholm.

¹⁸ Kalevalan lyhennetty versio valmistui koulujen tarpeeseen ja se tunnetaan myös nimellä Koulu-Kalevala.

*Ellös sinä sinne menkö,
Onpa suurta Suomen nientä,
Sankkoa Sawon rajoja,
Piillä miehen pillojansa,
Häwetä pahoja töitä.*

LK 35: 122–126.

Äidin vastaus Kullervon epätoivoon on käytännöllinen. Suru ja häpeä pyyhitään pois yhteisön mielestä piiloutumalla sen näkyvistä.

Ymmärtämätön äiti

Myös Aino-runossa käsitellään syntymisen tuskaa ja problematiikkaa. Aino syyttää äitiään ymmärtämättömyydestä. Äiti, jonka pitäisi olla tyttärensä puolella, ei tavoita nuoren naisen elämismaailmaa, jossa vanhalle miehelle vaimoksi meneminen merkitsee kriisiä. Äidin kehoitus mennä aittaan valmistautumaan morsiameksi syömällä ja pukeutumalla saa Ainon entisestään masentumaan ja toivomaan, ettei koskaan olisi syntynytkään.

Parempi minun olisi,
Parempi olisi ollut

Syntymättä, kasvamatta,
Suureksi sukeumatta,
Näille päiville pahoille,
Ilmoille ilottomille;
Oisin kuollut kuusi-öisnä,
Kaonnut kaheksan-öisnä,

Oisi **en** paljoa pitänyt,

Parempi olisin ollut
SKVR VII₂ 2125.

Syntymättä, kasv[amatta],
Ilmahan sikiämättä,
Tämän ilman tuntematta,
Näkemättä nämätki päivät.
Kun oisi kuollut 6 yönä,
Katonut 8 yöisnä,
SKVR XIII₁ 2271.

Ei ois paljoa pitänyt:
SKVR VII₂ 2141.

Vaaksan **palttinapaloo,**
Pikkaraisen pientaretta,

Vaaksan vaatetta pitänyt,
 Toinen vaaksa puupalaista
 SKVR XIII, 2271.

*Emon itkua vähäisen,
 Ison vieläki vähemmän,
 Veikon ei väheäkänä.*¹⁹

UK 4: 217–230.

Lönnrot korostaa eteläkarjalaisen mallin mukaan nykyhetkeä ja sen synkkyyttä, maailmaa, johon minä on (vasten tahtoaan) kasvanut. Erona kansanrunoon on Lönnrotin lisäämä persoonamuoto. Kokeumus on minun, henkilökohtainen. Kalevalassa myös suru ilmaistaan suorasukaisemmin. Surullisen mielessä eletyt hetket ovat pahoja ja ilottomia. Joissakin kansanrunoteksteissä toistuvat runokuvat *emon maito*, *sikiäminen* ja *imettäminen* (SKVR VII₂ 2121, 2125). Runoissa ilmenevää äidin ja vastasyntyneen fyysistä sidettä sekä äidin sukupuolisuutta Lönnrot ei tässäkään ole halunnut painottaa. Kalevalassa merkittävä aikamuoto on nyt, raskas ja iloton. Aion kuoleman toiveessa on itsesäälin sävy. Jos hän olisi kuollut jo kuusiöisenä, ei olisi tarvinnut muuta kuin vähän itkua perheenjäseniltä. Emon tai ison itku ei esiinny kansanrunomuistiinpanoissa. Niissä minän poismenoon olisi vaadittu yhteisölliset puitteet: *Kyynärän hyveä maata, / Pari pappiin sanoa* (SKVR XIII₁ 2271; ks. myös SKVR VII₂ 2122 Ahlqvist, 2125, 2141, 2142). Lönnrot painottaa muiden perheen jäsenten vähäistä itkua, jos Aino olisi kuollut.

Ymmärtämättömyys tarkentuu Aion toisessa valituksessa. Aion sanat kohdistuvat moitteena äidille: miksi annoit oman lapsesi vanhalle miehelle, olisit enemmän käsenyt minut hukuttautumaan. Aion huoli kiteytyy nyt nuoren morsiamen tuntoihin, sillä tämä ei halua mennä vanhalle varaksi, ikäpuolelle iloksi. Mieluisampana vaihtoehtona Aino näkee vastaanottavaisen veden. Runossa on kuitenkin esillä sama kaava ja ajatus kuin aikaisemmissa runoesimerkeissä eli syytös äidille sekä tuska ja huoli, ei syntymästä, vaan olemassaolosta, nykyhetkestä. Tuska

¹⁹ Kaukonen viittaa Kantelettaren toisen kirjan runoon Kun oisin kuollut kuusiöisenä (II: 225), mutta ei anna viitteitä kansanrunonsäkeisiin (Kaukonen 1956: 37; Kaukonen 1984: 541).

esitellään tapahtuvaksi nyt ja minän huoli ja uhma, joka tässä kohdin on aggressiivista, kohdistuu tulevaan: *Kun annoit minun poloisen, / Oman lapsesi lupasit* [---] *Oisit ennen käskennyä, / Alle aaltojen syvien* (UK 4: 237–238, 233–234 ja LK 4: 105–106, 109–110). Tässä Lönnrotin työskentelyä ovat ohjanneet Kantelettaren runoesimerkit, vaikkakin runo on paljolti Lönnrotin oman sommittelutyön tulosta (Kaukonen 1956).²⁰ Lihavointi seuraavassa esimerkissä korostaa Lönnrotin tulkinnan eroja eri Kalevala-versioissa (UK ja LK vs. AK ja VK).

Sitä itken impi rukka,
Kaiken aikani valitan,
Kun annoit minun poloisen,
Oman lapsesi lupasit,
Käskit vanhalle varaksi,
Ikäpuolelle iloksi,
Turvaksi tutisevalle,
Suojaksi sopen kululle;
“Oisit ennen käskennyä
Alle aaltojen syvien
Sisareksi siikasille,
Veikkoksi ve’en kaloille;
Parempi meressä olla,
Alla aaltojen asua
Sisarena siikasilla,
Veikkona ve’en kaloilla,
Kuin on vanhalla varana,
Turvana tutisijalla,
Sukkahansa suistujalla,
Karahkahan kaatujalla.”

UK 4: 235–254.

Sitä itken, impi rukka,
Kaiken aikani valitan,
Kun annoit minun poloisen
Oman lapsesi lupasit,
Käskit vanhalle varaksi,
Ikäpuolelle iloksi,

Oisit ennen käskennyä
Alle aaltojen syvien

Parempi meressä olla,
Alla aaltojen asua
Sisarena siikasilla,
Veikkona ve’en kaloilla,
Kuin on vanhalla varana,
Turvana tutisijalla.

LK 4: 103–116.

Uudessa ja Lyhennetyssä Kalevalassa keskeisenä runon minän valituk-
sessä on syytös äitiä kohtaan: miksi annoit minut, oman lapsesi, pois,
olisit enemmän käskennyt veteen! Huomionarvoista nytkin on puhujan
etäisyys: Aino puhuu itsestään hän-muodossa.

²⁰ Kanteletar I: 71 Suku surmaksi rupesi, II: 121 Löyän armon aaltoloissa, II: 223 Jouvuin puulle pyörivälle, II: 303 Luulin lumpehen pitävän. Vrt. myös SKVR XIII, 2108 Lönnrot.

Yllättävää on, että Aino-runon varhaiset versiot Alku- ja Vanhassa Kalevalassa esittävät äidin ja tyttären välisen suhteen hieman toisin. Runossa nousee merkitykselliseksi äidin ja tyttären välinen yhteys. Tytär ei syytä äitiään, vaan purkaa tälle surullista mieltään.

Ompa syytä itkiällä,
Waiwoja walittajalla;
Sitä itken maammoseni,
Emmä vanhalle menisi,
Ikipuolen istujalle,
Turvaksi tutisevalle;
Suojaksi sopun kululle;
Menisin minä merehen,
Alle aavojen syvien,
Sisareksi siikasille,
Veikoksi veen kaloille.
Hyv' ompi meressä olla
Alla aaltojen asua;

Siika silmäni peseepi,
Ahven suuta suikkoapi
Hauki pääni harjoapi.
AK 15: 213–224.

En mä vanhalle menisi,
Ikiwanhalle waraksi,
Turvaksi tutisewalle,
Menisin minä merehen,
Alle aavojen syvien,
Sisareksi siikasille,
Weikoksi ween kaloille.
Hyw ompi meressä olla,
Alla aaltojen asua,
Sisarena siikasilla,
Weikkona ween kaloilla;
Siika silmäni pesisi;
Hauki pääni harjoaisi.
VK 31: 112–124.

En mä vanhalle menisi – menisin minä merehen! Aino ei syytä suoraan äitiään tapahtuneesta, vaan ilmoittaa sen sijaan oman ulospääsytensä surusta: *mieluummin mereen*. Kalevalan varhaisissa muunnelmissa Lönnrotin näkemys Ainon ja äidin suhteesta on ymmärtäväinen ja monipuolinen; se antaa molempien tunteille äänen. Uudessa Kalevalassa ja lyhennetyssä versiossa Lönnrot painottaa äidin valintaa ja valtaa tyttärensä.

Perheen vastuu

Perheteema palautuu Kalevalassa äidin ja lapsen suhteeseen; miksi äiti ei poistanut lapsen (nykyhetken) kärsimystä, vaan antoi lapsen elää ja kasvaa onnettomaksi, surulliseksi. Kullervo-runon syntymistään surevan säkeet ovat konkreettisia ja aggressiivisia.²¹ Niissä annetaan tarkat ohjeet sille, miten äidin olisi pitänyt toimia. Lönnrot korostaa tässä äidin syyllisyyttä ja osuutta lapsensa murheeseen. Lönnrot itse kommentoi juuri Kullervo-runon jaksoa (UK 35: 294–304) seuraavasti: “Lapsensa surmaajia äitejä toki lienee silloinki löytynyt, sillä aivan esimerkitönnä K. ei olisi tainnut semmoista työtä ajattelemaankaan tulla” (Lna 121: 58). Myös Hilikka Helsti (2002: 195–219) tulkitsee lapsenmurhaan liittyviä tarinoita ja runoja myös konkreettisen todellisuuden kuvina, aikana jolloin lapsenmurhat olivat yleisiä, eikä äideillä ollut välttämättä muuta mahdollisuutta jatkaa eteenpäin kuin päättää lapsen elämä omin käsin.²² Aili Nenolan näkemyksen mukaan runot kuvastavat ennen kaikkea rahvaan naisen elämän moninaista kärsimystä, väsymystä ja jatkuvan raskauden pelkoa (Nenola 1986: 145–150).

Juuri tässä eepoksen kohdassa Lönnrot halusi puhutella suoraan lukijoitaan. Hän selitti erikseen Kalevalan marginaalissa äidin vastuuta lasten kasvattajana: “Jos joku tahtoisi herrasväkisten äitien tavattomuutta vastaan kirjoittaa, kun usein ottavat vieraita imettäjiä lapsillensa, niin nämät W[äinämöi]sen sanat kyllä sopisivat alkujohteeksi” (Lna 121: 60). Tässä Uuden Kalevalan marginaaliin kirjoitetussa kommentissa Lönnrot alleviivaa äidin sosiaalista vastuuta. Varoituksen Lönnrot kohdistaa erityisesti säätyläisiin, herrasväkeen, jonka kasvatustieteen menetelmissä oli hänen ja muiden sivistyneistömiesten mielestä parantamisen varaa. Herrasväen äidit ottivat vastasyntyneelle liian herkästi vieraan

²¹ Syntymistään surevan -teksteissä minän aggressivisuus saattaa olla läsnä myös hellyyden (suhde äitiin) seuralaisena (Timonen 2004b: 333).

²² On huomattava, että runon äidin kuva on myös hypoteettinen. Runoa voi tulkita universaalisti: siinä on kyse perimmäisestä tunteesta vanhemman, äidin ja lapsen välillä, menetyksen pelosta ja voimattomuudesta. Äiti ei voi lapsen vartuttua pitää tätä itsellään ja suojella vaan tämän on löydettävä oma tiensä (Korhonen 1965).

imettäjän, “tuuittajan”, vaikka juuri äidin maito ja läheisyys olisivat parasta vastasyntyneelle.

Lönnrotin sanat kohdistuivat vanhempiin, äiteihin ja siihen perhekeskustelun linjaan, jossa korostettiin äidin vastuuta lasten kasvatuksessa. Tämä saattaa epäonnistua kasvatustehtävissään, mutta yhtä kaikki runojen eettinen äitikuva pysyy muuttumattomana.

Lyyristen tunteiden kautta rakentuva suhde lapsen ja äidin välillä löytyi kansanomaisista Syntymistään surevan -teksteistä. Toisin kuin kansanrunomalleissa, Lönnrot alleviivaa Ainin ja Kullervon henkilökohtaista kokemusta ja rakentaa kuvaa äidistä asiallisena, neutraalina. Äidissä ei ole mitään ruumiillista tai konkreettista. Tunteitaankaan hän ei ilmaise suhteessa lapseensa. Vasta Ainin kuoltua äiti ikään kuin ruumiillistuu, itkee surunsa ulos. Myöskään Kullervon sisaren kuolema ei saa äitiä suremaan. Kalevalassa äiti on erilainen näille kahdelle. Äiti keskittyy poikansa auttamiseen niin kansanrunoissa kuin Lönnrotin versiossakin. Ainin tarinassa äiti ymmärtää tyttärtään vasta tämän kuoleman jälkeen ja puhkeaa suremaan menetettyä tyttärtään. Äidin kyynelistä versoa uuttaa elämää, jokia ja puita. Molemmissa äitisuhteissa on kyse lapsen syytöksestä äitiään kohtaan. Äiti on syyppää onnettoman, surullisen kohtaloon. Toisaalta Kullervo-runossa äiti esitetään myös myönteisessä valossa. Tämä auttaa ja lohduttaa poikaansa.

Kalevala-tutkijat ovat esittäneet, että Lönnrot rakensi Kalevalaan kahdenlaisen äidin kuvan: pojan äidin positiiviseksi ja vahvaksi, tyttären äidin negatiiviseksi (Apo 1995: 97–98). Pojan äitinä tämän rooli on kuuntelijan ja neuvojan, tyttären äitinä ymmärtäjän, mutta käänteisellä tavalla (vrt. Vakimo 2001: 109). Ainin äiti herää ymmärtämään tyttärensä tuskaa vasta, kun tätä ei enää ole. Syntymisen tuskaan liittyvissä runojaksoissa Lönnrot ylläpitää äidin läheistä suhdetta Kullervoon, mutta Kalevalan myöhäisemmissä versioissa lopulta Ainin ja tämän äidin välillä. Joka tapauksessa muihin perheenjäseniin verrattuna äiti esiintyy niin Ainin kuin Kullervonkin kohdalla läheisenä ja pragmaattisena. Juuri käytännöllistä, ei niinkään emotionaalista,²³ äitiyttä Lönn-

²³ Vrt. kuitenkin äidin surun kuvaus Kullervo-runossa ajatuksesta, jos Kullervo kuolisi sotiessa “Et älyä äitin mieltä” (UK 36: 135–154). Ainin äidin kyynel-
tulva, emotionaalisen kokemuksen ilmentäjä, ei tavoita enää Ainoa.

rot painotti Uudessa ja Lyhennetyssä Kalevalassa. Tunteellisuus kuului Ainolle ja Kullervolle.

Aikalaislukijat lukivat Kalevalaa (tietoisesti tai tiedostamatta) oman aikansa aatteiden ja käsitysten avulla. Eepoksen nähtiin edustavan sivistyksellistä eetosta, neidon vapaata tahtoa valita puoliso, äidin rakkautta ja siveettömien rikosten sovitusta. Kalevalan varhaisen kriitikon Robert Tengströmin mukaan Kalevalan kuvaama perhe-elämä oli osoitus suomalaisten sivistyksestä ja siveellisyyden käsityksestä (Tengström 1844: 133). Tengströmin mielestä Kalevala osoittaa, että esi-isämme käsitys puhtaasta, siveellisestä rakkaudesta perustui perhesuhteisiin. Sieltä ei myöskään löydy viitteitä aistillisista, sukupuolten välisistä suhteista, joita esiintyy kreikkalaisissa tai skandinaavisissa lauluissa. Ainoa poikkeus, siveettömän maailman edustaja Kalevalassa on Kullervo.²⁴ Zachris Topelius viittaa Kullervoon ja tämän epänormaaliuteen. Topelius kiinnittää Kullervon onnettomuuden kodittomuuden – ja tarkemmin rakkaudettomuuden (korinttilaiskirjeen mukaisesti) seurauksiin *Helsingfors Tidningarissa* (1851: 250). Lönnrotin opettavaisen negation kautta Kullervo edustaakin perheen moraalisen tilan rappiota, sel-laista perhettä, joka ei ole pystynyt huolehtimaan lapsistaan ja yleisestä siveellisestä kunnosta.

Kalevalan äitihahmo

Äidin keskeistä roolia ja suoranaista äitiyden ylistystä Kalevalassa ovat nähneet sen monet varhaiset tulkitsijat (Cygnaeus 1853; Perander 1874; Tarkiainen 1909; 1911; Pohjanpää 1949). Tuskin missään on äidinrakkautta kuvattu niin liikuttava kauniisti kuin Kullervon synkässä tarussa. Kalevalan eettisyys on pääpiirteiltään yhtä korkealla kuin sen esteettinen kauneus (Pohjanpää 1949: 218; ks. myös Heporauta 1949: 127). Erityisesti Ainon ja Kullervon äidit (myös Lemminkäisen äiti) on tulkittu suomalaisen äidin luonteen (surun tunne) huipentumana ja

²⁴ Huom. Tengström arvioi Kalevalan ensimmäistä painosta (1835), jossa ei vielä ollut Kullervon ja tämän sisaren inestistä kohtausta.

Kalevalan tunteellisimpina jaksoina (Cygnaeus 1853; Krohn 1883: 105, 108; Pohjanpää 1949: 218).²⁵

Myöhemmin feministinen tulkinta on avannut naishahmojen erilaisia valotuksia, eikä äitikään näissä tulkinnoissa ole pelkästään positiivinen hahmo. Erityisesti Patricia E. Sawin (1990) ja Satu Apo (1995) ovat painottaneet Lönnrotin arveluttavia valintoja äitihahmojen suhteen. Äiti esitetään Kalevalassa myönteisenä hahmona, joka rakastaa lapsiaan pyyteettömästi. Kuitenkin äitien tarkoituserät ovat outoja: rakastaessaan ja tukiessaan poikansa toimia äidit (Kullervon ja Lemminkäisen) tukevat myös heidän rikoksiaan. Senni Timosen (2004a) näkemys lyyristen runojen merkityksestä Lemminkäisen ja tämän äidin suhteessa avaa äitihahmoa toiselta puolen. Äiti ei kuvaa surullista mielentilaansa lyyrisin valitussäkein, vaan tunteet kuvataan aina kertojan äänellä. Näin Lönnrot rakentaa Timosen mukaan vahvan äidin kuvaa, joka ei itse ilmaise epävarmuuttaan tai suruaan (*ibid.*: 100–101).

Lönnrot loi Kalevalaan tietyn tyyppisen äitihahmon, joka nousee muiden naishahmojen yläpuolelle niin tulkinnoissa kuin niistä esityksissä kritiikeissä. Kuvaa Kalevalan äitihahmosta on hyödynnetty myös suomalaiskansallisissa järjestöissä. Esimerkiksi Lotta Svärd -järjestön piirissä äitiys yhdistettiin Kalevalan naisten hyveisiin: äidin rakkaus lapseen ja lapsen vuoksi uhrautuminen esitettiin suomalaisen, Kalevalasta peräisin olevan äidin keskeisenä piirteenä. Järjestön äitikuvassa ei esiintynyt itkevää, surevaa äitiä, vaan uhrautuva, maansa ja lasten puolesta taisteleva nainen. Mikako Iwataken mukaan eepoksessa esitetty äidin kuva kuvastaa pikemminkin suoraan modernia perheihannetta kuin muinaisen maailman perhekuvaa (Iwatake 2008: 245–248).

Elias Lönnrotin kirjoituksissa kietoutuvat toisiinsa sivistyneistön valituskelliset näkemykset perheestä yhteiskunnallisena kasvatusyksikkönä sekä toisaalta käytännöllinen suhtautuminen avioliiton solmintaan ja perhe-elämään. Erityisesti sieltä nousee äidin merkitys lasten kasvattajana. 1800-luvun äidin ihannekuvaan ei sopinut tunteiden esittäminen, itkevän ja heikon äidin malli, vaan ennen kaikkea

²⁵ Nämä Kalevalan tulkitsijat olivat omaksuneet 1800-luvun porvarilliset ideat perheestä yhdistettynä kansallisromanttisiin tavoitteisiin suomalaisesta kansasta ja historiasta. Heille oli luonnollista tulkita Kalevalan runoja juuri näin.

pragmaattinen, perheeseensä uskova ja sen puolesta uhrautuva äiti. Tätä kuvaa toisti myös Lönnrot Kalevalan tulkinnassaan.

Arkistolähteet

Lna = Lönnrotiana-kokoelma.

Osa 29. Kansanrunousarkisto, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Osat 78, 85, 86, 121. Kirjallisuusarkisto, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kirjallisuus

AK = Lönnrot, Elias 1833.

Anttila, Aarne [1931] 1985. *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 417. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Apo, Satu 1995. *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Helsinki: Hanki ja Jää.

Apo, Satu 2008. Kansanrunouden tutkijat Kalevalan kriitikkoina. – *Kalevalan kulttuurihistoria. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1179. Toim. Ulla Piela, Seppo Knuutila ja Pekka Laaksonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 360–379.

Asplund, Anneli 1981. Riimilliset kansanlaulut. – *Kansanmusiikki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 366. Toim. Anneli Asplund ja Matti Hako. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 64–124.

Borenius, Aksel; Julius Krohn 1895. *Elias Lönnrot. Kalevalan esityöt III. Lisiä Vanhaan Kalevalaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Cygnaeus, Fredrik 1853. *Afhandlingarna i populära ännen*. Andra häftet. Helsingfors: J. C.

Enäjärvi-Haavio, Elsa 1935. Lyyrilliset laulut. – Martti Haavio, *Suomalaisen muinaisrunouden maailma*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, s. 112–175.

Helén, Ilpo 1997. *Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Tampere: Gaudeamus.

- Helsti, Hilikka 2000. *Kotisyntytysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 785. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heporauta, F. A. 1949. Kalevalan kansallinen yhtenäisyys. – *Kalevala, kansallinen aarre*. Toim. F. A. Heporauta ja Martti Haavio. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, s. 109–123.
- Häggman, Kai 1994. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Historiallisia tutkimuksia* 179. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Hämäläinen, Niina 2010. Lyriikan somuus. Lönnrotin tekstuaalisista strategioista Kalevalassa. – *Kalevalamittaisen runon tulkintoja. Kalevalaseuran vuosikirja* 89. Toim. Seppo Knuuttila, Ulla Piela ja Lotte Tarkka. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 67–90.
- Hämäläinen-Forslund, Pirjo 1987. *Maammon marjat. Entisaikain lasten elämää*. Porvoo – Helsinki – Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Iwatake, Mikako 2008. *Kalevala* Lotta Svärd -järjestön naiskuvassa. – *Kalevalan kulttuurihistoria. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1179. Toim. Ulla Piela, Seppo Knuuttila ja Pekka Laaksonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 240–251.
- Järvinen, Irma-Riitta 1993. Kalevalan naishahmojen tulkintoja. – *Pirta* 3, s. 28–31.
- Kanteletar 1840 = Kaukonen, Väinö 1984.
- Karkama, Pertti 2001. *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 843. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karkama, Pertti 2008. Kalevala ja kansallisuusaate. – *Kalevalan kulttuurihistoria. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1179. Toim. Ulla Piela, Seppo Knuuttila ja Pekka Laaksonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 124–169.
- Kaukonen, Väinö 1956. *Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 247. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaukonen, Väinö 1979. *Lönnrot ja Kalevala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 349. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaukonen, Väinö 1984. *Elias Lönnrotin Kanteletar. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 386. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korhonen, Hilikka 1965. Mahdoit ennen mun emoni -runon ydinaineksesta, kehityshistoriasta ja arkeityypisistä piirteistä. – *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja* 21. Toim. Pertti Hallikainen ja Rauno Velling, s. 43–52.

- Krohn, Julius 1883. *Suomalaisen kirjallisuuden historia. Ensimmäinen osa: Kalevala*. Helsingissä: Weilin ja Göös.
- Kupianen, Tarja 2004. *Kertovan kansanrunouden nuori nainen ja nuori mies. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 996*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuusi, Matti 1963. Sydänkalevalainen epiikka ja lyriikka. – *Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus*. Toim. Matti Kuusi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava, s. 216–272.
- Lappalainen, Päivi 1999. “Äiti-ilon himo”. Naiset ja kansakunnan rakentuminen 1800-luvulla. – *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 755*. Toim. Tero Koistinen, Piret Kruuspere, Erkki Sevänen ja Risto Turunen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 106–129.
- LK = Lönnrot, Elias [1862] 2005.
- Lönnrot, Elias 1829. *Kantele taikka Suomen Kansan sekä Vanhoja että Nykysempii Runoja ja Lauluja. Toinen osa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnrot, Elias 1833. *Runokokous Väinämöisestä*. Käsikirjoitus. (Alku-Kalevala).
- Lönnrot, Elias [1835] 1999. *Vanha Kalevala*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnrot, Elias [1839] 1981. *Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri*. Tampere.
- Lönnrot, Elias [1849] 1985. *Kalevala*. 27. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (Uusi Kalevala).
- Lönnrot, Elias [1862] 2005. *Kalevala. Lyhennetty laitos. Tärkeimmillä selityksillä koulujen tarpeeksi varustanut Elias Lönnrot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (Lyhennetty Kalevala).
- Lönnrot, Elias 1990. *Valitut teokset 1: Kirjeet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 510*. Toim. Raija Majamaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnrot, Elias 1992. *Valitut teokset 4: Ohjeita ja runoelmia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 566*. Toim. Raija Majamaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nenola, Aili 1986. *Miessydäminen nainen. Naisnäkökulmia kulttuuriin. Tietolipas 102*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Niemi, A. R. 1904. *Runonkerääjijemme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Perander, Johan J. F. 1874. Kalevalan Ainorunosta. – *Kaikuja Hämeestä II*, s. 162–182.

- Piela, Ulla 1999. Aino-myytti. – *Kalevalan hyvät ja hävyttömät. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 746. Toim. Ulla Piela, Seppo Knuutila ja Tarja Kupiainen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 118–130.
- Piela, Ulla; Knuutila, Seppo; Kupiainen, Tarja (toim.) 1999. *Kalevalan hyvät ja hävyttömät. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 746. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pohjanpää, Lauri 1949. Kalevalan siveellinen maailma. – *Kalevala, kansallinen aarre*. Toim. F. A. Heporauta ja Martti Haavio. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, s. 215–218.
- Pulma, Panu 2007. Maalaiselämän hidas muutos. – *Suomalaisen arjen historia*. Toim. Kai Häggman et al. Säätyjen Suomi, s. 52–75. Porvoo: WSOY.
- Sawin, Patricia E. 1990. Kalevalan naishahmot Lönnrotin hengentuotteina (suom. Lotte Tarkka). – *Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 520. Toim. Aili Nenola ja Senni Timonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 45–65.
- Siikala, Anna-Leena 1996. Kalevalaisen mytologian nainen. – *Näkökulmia karjalaiseen perinteeseen. Suomi* 182. Toim. Pekka Hakamies. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 161–186.
- SKVR I₂ = *Suomen Kansan Vanhat Runot* I₂. *Vienan läänin runot*. 1917. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 121 osa II. Toim. A. R. Niemi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKVR I₃ = *Suomen Kansan Vanhat Runot* I₃. *Vienan läänin runot*. 1919. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 121 osa I. Toim. A. R. Niemi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKVR V₂ = *Suomen Kansan Vanhat Runot* V₂. *Itä- ja Pohjois Inkerin runot*. 1930. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 141 osa II. Toim. Väinö Salminen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKVR VI₁ = *Suomen Kansan Vanhat Runot* VI₁. *Savon runot*. 1934. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 142 osa I. Toim. J. Lukkarinen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKVR VII₂ = *Suomen Kansan Vanhat Runot* VII₂. *Raja- ja Pohjois-Karjalan runot*. 1931. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 143 osa II. Toim. A. R. Niemi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKVR XIII₁ = *Suomen Kansan Vanhat Runot* XIII₁. *Etelä-Karjalan runot*. 1936. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 150 osa I. Toim. Väinö Salminen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Snellman, J[ohan] V[jilhelm] [1844] 2005. Runebergin *Kuningas Fjalar* (suom. Eero Ojanen). – *Estetiikan syntysanat. Suomalaisen estetiikan avainkirjoituksia valistusajalta 1970-luvun alkuun. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toi-*

- mituksia* 1015. Toim. Oiva Kuisma ja H. K. Riikonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 56–79.
- Soikkeli, Markku 1999. Rakkauskoodiston vakiintuminen Euroopassa 1600–1900-luvuilla. – *Tunteiden sosiologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä. Tietolipas* 156. Toim. Sari Näre. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 19–35.
- Tarkiainen, V[iljo] 1909. Kullervo-aihe Suomen kirjallisuudessa. – *Valvoja*, s. 231–246.
- Tarkiainen, V[iljo] 1911. *Aino ja muut Kalevalan naiset*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Tengström, Robert 1844. Finska folket, såsom det skildras i Kalevala. – *Joukahainen*. Andra Häftet. Helsingfors: Wasenius, s. 122–144.
- Timonen, Senni 2004a. Lemminkäisen äiti. Näkökulmia Lönnrotin tulkintaan. – *Kalevala ja laulettu runo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 958. Toim. Anna-Leena Siikala, Lauri Harvilahti ja Senni Timonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 83–113.
- Timonen, Senni 2004b. *Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 963. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Topelius, Zachris (nuorempi) 1851. Kullerwo. – *Helsingfors Tidningar* 49. http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?action=page&type=lq&conversationId=6&id=495206&pageFrame_currPage=2 (4.3.2011).
- UK = Lönnrot, Elias [1849] 1985.
- Vakimo, Sinikka 2001. *Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäntäytännöistä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 818. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VK = Lönnrot, Elias [1835] 1999.
- VT 1 = Lönnrot, Elias 1990.
- VT 4 = Lönnrot, Elias 1992.